

УДК 811.161.2'373.46

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/42-2-23>**Юлія ТЕГЛІВЕЦЬ,***orcid.org/0000-0002-7221-7554*

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри української мови

Національного університету «Львівська політехніка»

(Львів, Україна) *yul4uklv@ukr.net***ГІПЕРО-ГІПОНІМІЧНІ ВІДНОШЕННЯ У ТЕРМІНОЛОГІЇ ФОТОГРАФІЇ**

Статтю присвячено аналізу гіперо-гіпонімічних відношень у термінології фотографії. Постійний розвиток науки й техніки сприяє виникненню нових понять. Визначення таких понять вчені уточнюють саме через розширення родо-видових відношень.

Наявність гіперо-гіпонімічних відношень у терміносистемі фотографії свідчить про наявність у ній ієрархічних відношень. Термінологічне поле термінів фотографії розпадається на семантично вужчі об'єднання – тематичні групи, в кожену з яких входять терміни зі спільною загальною ознакою. Підставою для виділення тематичних груп є логічні зв'язки між поняттями, які позначаються фототермінами.

Актуальність дослідження зумовлена необхідністю простежити специфічні кореляції гіперо-гіпонімії у межах термінологічного поля термінів фотографії. **Мета статті** – виявити закономірності та особливості гіперо-гіпонімії термінів фотографії. Реалізація поставленої мети передбачає з'ясування семантичних зв'язків і типів опозиції між термінами, визначення особливостей структури гіперонімів і гіпонімів.

У термінів фотографії переважають формальні семантичні зв'язки, коли є послідовне підпорядкування ступенів конкретизації. Це означає, що терміни попереднього рівня є гіперонімами для терміносполук наступного рівня. Наприклад, складена назва «об'єктив ширококутний» стає гіперонімом для терміносполук «об'єктив ширококутний ортоскопічний» та «об'єктив ширококутний дисторсійний».

Проведене дослідження свідчить, що гіперо-гіпонімічна парадигма найяскравіше відображає цілісність та системність термінології фотографії. Складність родо-видового принципу в термінології полягає в тому, що доволі часто гіпоніми стають гіперонімами щодо нових видових понять. Це сприяє тому, що для термінів фотографії стає властивою багаторівнева структура гіперо-гіпонімічних відношень.

Ключові слова: термін, гіперо-гіпонімія, гіпонім, гіперонім, термінологічне поле.

Yuliya TEHLIVETS,*orcid.org/0000-0002-7221-7554*

Candidate of Philological Sciences, Associate Professor;

Associate Professor at the Department of Ukrainian language

Lviv Polytechnic National University

(Lviv, Ukraine) *yul4uklv@ukr.net***HYPERO-HYPONYMIC RELATIONS IN THE TERMINOLOGY OF PHOTOGRAPHY**

The article is devoted to the analysis of hypero-hyponymic relations in the terminology of photography. The constant development of science and technology contributes to the emergence of new concepts. The definitions of such concepts are clarified precisely through the expansion of genus-species relations.

The presence of hypero-hyponymic relations in the terminology of photography indicates the presence of hierarchical relations in it. The terminological field of photography terms is divided into semantically narrower associations – thematic groups, each of which includes terms with a common feature. The basis for the selection of thematic groups is the logical connections between the concepts, which are denoted by phototherms.

The relevance of this study is due to the need to trace specific correlations of hypero-hyponymy within the terminological field of photography. The purpose of the article is to identify the patterns and features of hypero-hyponymy of the terms of photography. Realization of the set purpose means finding out semantic relations and types of oppositions between terms, defining features of structure of hyperonyms and hyponyms.

Formal-semantic connections predominate among the terms of photography, when there is a consistent subordination of degrees of concretization. This means that the terms of the previous level are hyperonyms for the terms of the next level. For example, the compound name wide-angle lens becomes a hyperonym for the terms wide-angle orthoscopic lens and wide-angle distortion lens.

The study shows that the hypero-hyponymic paradigm most vividly reflects the integrity and systematic terminology of photography. The complexity of the genus-species principle in terminology is that quite often hyponyms become

hyperonyms for new species concepts. This contributes to the fact that the terms of photography are characterized by a multilevel structure of hypero-hyponymic relations.

Key words: *term, hypero-hyponymy, hyponym, hyperonym, terminological field.*

Постановка проблеми. Слово як одиниця загальноживаної лексики зазнає впливу лексико-семантичних процесів. Семантичний бік слова є складним явищем, оскільки система мови виявляється у таких аспектах значень, якими вони відрізняються одне від одного. Саме тому значення та важливість компонентів системи мови тією чи іншою мірою будуть залежати від їхнього місця в лексико-семантичній парадигмі, а також від значень синтагматично пов'язаних із ними слів.

Системний підхід до термінології вимагає виокремлення всіх одиниць, що утворюють систему, з'ясування відношення між словами і групами слів на основі спільності або протилежності їх значень. У процесі терміноутворення уточнюються визначення понять, що виникають унаслідок постійного розвитку науки, саме через розширення родо-видових відношень.

Аналіз досліджень. Такі сучасні термінознавці, як С. Булик-Верхола, І. Волкова, М. Гонтар, Ю. Дзябко, І. Кочан, З. Куньч, Г. Мацюк, Б. Михайлишин, Т. Михайлова, І. Фецько та ін., вважають гіперо-гіпонімічні зв'язки найважливішим типом лексико-семантичних відношень між спеціальними одиницями, який забезпечує ієрархічну організацію певної терміносистеми. Найвність гіперо-гіпонімії вчені пояснюють тим, що «терміни як спеціально створені номінативні одиниці покликані не лише виражати суть поняття, а й передавати зв'язки між ними – родо-видові, частини й цілого, суміжності у просторі або часі тощо» (Панько, 1994: 191). Т. Панько, І. Кочан, Г. Мацюк зазначають: «Гіперо-гіпонімія – це одна з найважливіших категорій, що формує термінологічні структури, виявляє ієрархію і структуру загального в речах, розкриває логічний, систематизуючий, класифікаційно-впорядковувальний аспекти, є універсальним засобом тематичної організації конкретної терміносистеми» (Панько, 1994: 22). М. Кочерган називає відношення гіперо-гіпонімії найбільш фундаментальними парадигматичними відношеннями, за допомогою яких структурується словниковий склад мови. На основі гіпонімії лексичні одиниці об'єднуються у тематичні й лексико-семантичні групи і поля (Кочерган, 2006). О. Павлова зауважує: «На основі гіпонімії взаємопов'язані лексичні одиниці національних мов послідовно об'єднуються в тематичні і лексико-семантичні групи, підкласи і класи, семантичні поля і семантичні сфери» (Павлова, 2009: 114).

У термінології гіперо-гіпонімічні зв'язки – це «системні відношення між спеціальними поняттями, які ґрунтуються на відношеннях підпорядкування видового родовому, включення родового у видове і співпідпорядкування, коли гіперонім має два й більше співпідпорядкованих гіпоніми. Зміст родового поняття є ширшим за зміст родового, а обсяг – вужчим» (Михайлова, 2015). В. Овчаренко зазначає: «Родо-видова спорідненість групи понять означає їхню підпорядкованість спільному родовому поняттю (гіпероніму), відносно якого всі вони є видовими (гіпонімами)» (Овчаренко, 1968: 7). Видове поняття збігається з родовим щодо основних ознак, але воно має одну чи кілька додаткових видових ознак, які уточнюють зміст або обмежують обсяг відповідного поняття. Тобто у значенні слів-гіпонімів міститься значна перевага семантичних компонентів порівняно зі словами-гіперонімами, оскільки «терміни, які виражають поняття родового плану, містять комплекс ознак, які становлять значення терміна-виразника родового поняття, плюс деякі додаткові значеннєві ознаки» (Панько, 1994: 192). Терміни-гіпоніми, що виражають видове поняття, мають більшу кількість диференційних сем, ніж родовий термін.

Різницю парадигматики терміна і звичайного слова вчені пояснюють тим, що в терміносистемах поняттєві відношення переважають над іншими. Термінологічним полем для терміна виступає термінологія його галузі, в межах якої він реалізує свої властивості, однією з яких є екстралінгвальна спрямованість, щодо якої формуються усі мовні засоби вираження наукових понять певної галузі.

Гіперо-гіпонімічні відношення на прикладі усталених терміносистем у своїх працях аналізували такі науковці: С. Булик-Верхола (музична терміносистема), З. Куньч (терміносистема риторики), І. Волкова (українська фізична термінологія), М. Гонтар (терміносистема журналістики), Г. Петрова (фітомеліоративна термінологія), Т. Соколовська (термінологія генетики), І. Фецько (терміносистема музейництва) та ін.

Актуальність дослідження зумовлена необхідністю простежити специфічні кореляції гіперо-гіпонімії у межах термінологічного поля термінів фотографії.

Мета статті – виявити закономірності та особливості гіперо-гіпонімії термінів фотографії. Реалізація поставленої мети передбачає з'ясування

семантичних зв'язків і типів опозиції між термінами, визначення особливостей структури гіперонімів і гіпонімів.

Виклад основного матеріалу. Термінологія фотографії – це лексико-семантична система, яка поступово розвивається та вдосконалюється. Її безперервний розвиток пов'язаний із науково-технічним прогресом, удосконаленням техніки та процесу знімання, появою нових найменувань тощо. Терміносистема фотографії досі є непорядкованою, тому вона потребує детального вивчення. Наявність гіперо-гіпонімічних відношень у терміносистемі фотографії свідчить про наявність у ній ієрархічних відношень. Термінологічне поле термінів фотографії розпадається на семантично вужчі об'єднання – тематичні групи, в кожну з яких входять терміни зі спільною загальною ознакою. Підставою для виділення тематичних груп є логічні зв'язки між поняттями, які позначаються фототермінами.

У гіперо-гіпонімічні групи об'єднуються термінологічні одиниці, які виражають ту саму семантичну ознаку з різним ступенем конкретизації: гіперонім позначає родові поняття, а гіпоніми – конкретні видові поняття. Терміни-гіпоніми, формуючи і розширюючи значення терміна-гіпероніма, надають йому додаткових диференційних сем. Наприклад, гіперонім *аберація* (нечіткість або викривленість зображення, що його дають оптичні прилади (СУМ, 1970, т. 1: 2)) набуває додаткової диференційної семи '*вид деформації зображення*' у гіпонімах *аберація сферична* («один із видів аберацій зображення 3-го порядку, коли точка, що лежить на оптичній осі, зображується на екрані, перпендикулярному до оптичної осі, у вигляді плями розсіювання круглої форми з розподілом освітленості, що залежить від положення екрана» (Вакуленко, 2008: 5)) та *аберація хроматична* («спотворення зображення, яке проявляється в його частковому забарвленні та розмиванні» (Вакуленко, 2008: с. 5)).

Гіперонім *освітлення* («розподіл світла і тіні на картині, фотознімку» (СУМ, 1970, т. 5: 755)) набуває диференційної семи '*тип освітлення*' у гіпонімах *освітлення м'яке, освітлення плоске, освітлення бокове*. Диференційну сему '*спосіб освітлення*' простежуємо у гіпонімах *освітлення штучне, освітлення природне, освітлення фронтальне*.

Гіперонім *видошукач* («оптичний пристрій фото- і кіноапаратів для наведення їх на об'єкт та спостереження за ним під час знімання» (СУМ, 1970, т. 11: 672)) набуває диференційної семи '*спосіб передачі зображення*' у гіпонімах *видошу-*

кач оптичний, видошукач дзеркальний, видошукач електронний.

Гіпоніми гіпероніма *фотомонтаж* («монтаж фотографічних знімків, що мають тематичну спільність, в одне фотографічне зображення» (СУМ, 1970, т. 10: 635)) набуває диференційної семи '*спосіб*' у гіпонімах *фотомонтаж механічний, фотомонтаж комп'ютерний, фотомонтаж проскійний*.

Гіперонім *об'єктив* («оптична система (чи її частина), яка повернена до об'єкта спостереження або зйомки і яка створює дійсне й обернене відносно об'єкта зображення» (Вакуленко, 2008: 373)) набуває диференційної семи '*призначення*' у складених назвах *об'єктив фотографічний, об'єктив портретний*. Диференційну сему '*фізична характеристика*' простежуємо у складених назвах *об'єктив ширококутний, об'єктив лінзовий, об'єктив дзеркальний, об'єктив дзеркально-лінзовий* тощо.

Гіперонім *світлофільтр* («оптичний пристрій, який має вибірковий спектр пропускання або відбивання світла і слугує для вибіркового послаблення світла. В основі дії лежить поглинання або інтерференція світла» (Вакуленко, 2008: 55)) набуває диференційної семи '*ступінь поглинання*' у гіпонімах *світлофільтр абсорбційний, світлофільтр компенсаційний, світлофільтр поляризаційний*. Диференційна сема '*колір*' наявна у гіпонімі *світлофільтр конверсійний*. Диференційну сему '*призначення*' простежуємо у гіпонімі *світлофільтр лабораторний*.

Науковці розрізняють формально семантичні та семантичні гіперо-гіпонімічні зв'язки. Серед термінів фотографії переважають формально семантичні зв'язки, коли наявне послідовне підпорядкування ступенів конкретизації. Це означає, що терміни попереднього рівня є гіперонімами для терміносполук наступного рівня. Наприклад, складена назва *об'єктив ширококутний* стає гіперонімом для терміносполук *об'єктив ширококутний ортоскопічний* («в якому добре виправлена аберація дисторсії» (Вакуленко, 2008: 373)) та *об'єктив ширококутний дисторсійний* («з полем зору до 180°, в якому дисторсія не виправляється» (Вакуленко, 2008: 373)).

Складнішою є ієрархічна побудова гіпероніма *світло* («електромагнітні хвилі, які випромінюються при внутрішньоатомних, внутрішньомолекулярних та внутрішньокристалічних переходах електронів. Довжини хвиль лежать у діапазоні приблизно від 1 нм до 1 мм» (Вакуленко, 2008: 557)). Розвиток гіперо-гіпонімії може відбуватися і за горизонталлю, і за вертикаллю.

Наприклад, гіпоніми *світло жорстке* та *світло м'яке* за горизонталлю утворюють антонімічні пари. За вертикаллю гіперонім *світло* набуває таких диференційних сем: *'колір'* у гіпонімах *світло монохроматичне*, *світло точкове*, *світло яскраве*; *'напря́м'* у гіпонімах *світло контрове*, *світло лінійне*, *світло, що моделює*, *світло заповнювальне*; *'спосіб впливу'* у гіпонімі *світло неактинічне*.

Гіпоніми *фотографія кольорова* та *фотографія чорно-біла* гіпероніма *фотографія* («сукупність методів автоматичного отримання фіксованих у часі матеріальних зображень предметів і реєстрації випромінювань» (Вакуленко, 2008: 709)) за горизонталлю утворюють антонімічні відношення на основі диференційної семи *'наявність кольору'*. Окрім того, обидва ці гіпоніми можуть бути гіперонімами до такого гіпоніма, як *фотографія жанрова*. Водночас цей гіпонім стає гіперонімом та розширює за горизонталлю своє значення завдяки таким диференційним семам: *'місце зйомки'* у гіпонімах *фотографія весільна*, *фотографія вулична*, *фотографія підводна*, *інтер'єрна фотографія*

тощо; *'час зйомки'* у гіпонімах *нічна фотографія*, *ранкова фотографія*, *вечірня фотографія*; *'просторове зображення'* у гіпонімах *панорамна фотографія*, *площинна фотографія*, *об'ємна фотографія*, *стереоскопічна фотографія* тощо; *'призначення'* у гіпонімах *іміджева фотографія*, *предметна фотографія*, *каталожна фотографія*, *портретна фотографія* тощо.

Висновки: Проведене дослідження свідчить, що гіперо-гіпонімічна парадигма найяскравіше відображає цілісність та системність термінології фотографії. Складність родо-видового принципу полягає в тому, що доволі часто гіпоніми стають гіперонімами щодо нових видових понять. Це сприяє тому, що для термінів фотографії стає властивою багаторівнева структура гіперо-гіпонімічних відношень. Гіперо-гіпонімічні відношення термінів фотографії зумовлюють ієрархічний характер їхньої внутрішньої структури, забезпечуючи чітке розмежування понять у межах окремої терміносистеми та сприяючи її збагаченню. Проаналізований матеріал є актуальним для систематизації та уніфікації терміносистеми фотографії, що має важливе загальнонаукове значення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Вакуленко М. О., Вакуленко О. В. Тлумачний словник із фізики. Київ : ВПЦ «Київський університет», 2008. 767 с.
2. Кочерган М. П. Загальне мовознавство : підручник. 2 вид., випр. і доп. Київ : Академія, 2006. 464 с.
3. Михайлова Т. В. Гіпонімія як лексико-семантична категорія. *Лінгвістичні дослідження : збірник наукових праць ХНПУ ім. Г. С. Сковороди*. Харків, 2015. Вип. 41. С. 57–66.
4. Овчаренко В. М. Структура і семантика науково-технічного терміна. Харків : Вид-во Харківського ун-ту, 1968. 71 с.
5. Павлова О. І. Гіпонімія в музичній терміносистемі англійської, французької, російської та української мов. *Вісник Дніпропетровського університету. Серія «Мовознавство»*. № 11. Дніпропетровськ : 2009. Вип. 15, т. 2. С. 113–113.
6. Панько Т. І., Кочан І. М., Мацюк Г. П. Українське термінознавство : підручник. Львів : Світ, 1994. 216 с.
7. Словник української мови : в 11-ти тт. Київ : Наукова думка, 1970–1980.
8. Фецько І. Гіперо-гіпонімічні відношення в музейній терміносистемі. *Альманах Полтавського національного педагогічного університету «Рідний край»*. 2014. № 1 (30). С. 89–93.

REFERENCES

1. Vakulenko M. O., Vakulenko O. V. Tlumachnyi slovnyk iz fizyky [Explanatory dictionary of physics]. Kyiv : VPC "Kyiv University", 2008. 767 p. [in Ukrainian].
2. Kocherhan M. P. Zahalne movoznavstvo: pidruchnyk [General linguistics: a textbook]. 2nd ed., Corrected. and ext. Kyiv : Academy, 2006. 464 p. [in Ukrainian].
3. Mykhailova T. V. Hiponimiiia yak leksyko-semantychna katehoriia [Hyponymy as a lexical and semantic category]. *Linguistic research : a collection of scientific works of KhNPU. GS Frying pans*. Kharkiv, 2015. Issue 41. Pp. 57–66. [in Ukrainian].
4. Ovcharenko V. M. Struktura i semantyka naukovykh i tekhnichnykh terminiv [Structure and semantics of scientific and technical term]. Kharkiv : Kharkiv University Press, 1968. 71 p. [in Ukrainian].
5. Pavlova O. I. Hiponimiiia v muzychnii terminosystemi anhliskoi, frantsuzkoi, rosiiskoi ta ukrainskoi mov [Hyponymy in the musical terminology of English, French, Russian and Ukrainian languages]. *Dnipropetrovsk: Bulletin of Dnipropetrovsk University. Linguistics series*. № 11. 2009. Vip. 15, vol. 2. pp. 113–113. [in Ukrainian].
6. Panko T.I., Kochan I.M., Matsiuk H.P. Ukrainiske terminoznavstvo : pidruchnyk [Ukrainian terminology: a textbook]. Lviv : Svit, 1994. 216 p. [in Ukrainian].
7. Slovnyk ukrainskoi movy : v 11-ty tt. [Dictionary of the Ukrainian language: in the 11-th volume]. Kyiv : Naukova dumka, 1970–1980. [in Ukrainian].
8. Fetsko I. Hipero-hiponimni vidnoshennia v muzeinii terminosystemi [Hypero-hyponymic relations in the museum terminology]. *Almanac of Poltava National Pedagogical University "Native Land"*. 2014. № 1 (30). Pp. 89–93 [in Ukrainian].